

A válságtendenciákon túl

Hortárs német viták az „újkapitalizmusról”

Jürgen Habermas 1973-ban íródott diagnózisa szerint a későkapitalista társadalmak immansens, egyre éleződő legitimációs válságban vannak (Habermas 1973/1994). Ez azonban immár nem abból a feszültségből adódik, hogy a kapitalista gazdasági rendszer mint autonóm szféra válságait csak az életvilág terhére, az egyéni létsorsokra nehezedő gazdasági kényszerek erősödésével képes leküzdeni. A későkapitalizmusban ugyanis az állam nem csak a kapitalista termelés keretfeltételeinek biztosításában vállal szerepet (a polgári jogügyletek védelmével, a jogrendszernek a gazdaság szükségleteinek megfelelő alakításával – társasági jog, bankjog stb. –; a gazdaság működéséhez nélkülözhetetlen infrastruktúra – közlekedés, oktatási rendszer stb. – fenntartásával), hanem direkt módon is beleavatkozik a gazdasági folyamatokba: egyrészt expanzív bürokratikus eszközökkel (versenyjog, fogyasztóvédelem) befolyásolja a gazdasági mechanizmusokat, másrészt az adó- és pénzügypolitika, az egyre növekvő újraelosztás segítségével enyhíteni törekszik a kapitalista gazdasági rendszer káros szociális mellékhatásait. A keynesiánus gazdaságpolitika és a jóléti társadalompolitika így képessé válik a ciklikus gazdasági válságok kivédésére és egy olyan fokú szociális biztonság megteremtésére, amely e társadalmak többségének képes biztosítani az emberhez méltó életet. Ez a biztonság az, ami az adott társadalmi és gazdasági rendszer legitimációját megteremti; a legitimáció azonban nem tényleges részvétel, nem autonóm állampolgári döntés, hanem „tartalmilag diffúz tömeglojalítás”, egy sajátos passzivitás, amihez az állammal szemben támasztott privát-egoisztikus követelmények egyre növekvő mennyisége járul.

A liberális kapitalizmus válságainak megfékezésére kialakított későkapitalista válasz Habermas szerint azonban új válságtendenciákat szül.

A gazdasági folyamatok állami szabályozottsága miatt a gazdasági rendszer hagyományos legitimációs forrásai (pl. az „igazságos csere” eszméje) meggyengülnek, az így létrehozott legitimációs vákuum a gazdasági teljesítmény csökkenésével és megakadásával megnövekszik (gazdasági válság); a gazdasági növekedés lelassulásával szembesülő állami apparátus nem képes a gazdaságból érkező, a válság megoldására vonatkozó imperatívuszok kielégítésére, csak az újraelosztás csökkentése árán, ez viszont a tömeglojalítás meggyengüléséhez vezet (politikai válság). Habermas 1973-ban nem zárta ki, hogy ezek a válságtendenciák hosszú távon az adott rendszer keretei között is megoldhatóak.

A legmélyebb problémát diagnózisa szerint a motivációs, és az ebből származó legitimációs válság jelenti. A későkapitalista állam a megjelenő gazdasági és politikai válságtendenciákra adott reakcióképpen fokozatosan újabb és újabb életszférákba avatkozik be. Egyre nő a szociális kapcsolatok bürokratizálásának veszélye: a jóléti állam jelentette, a gazdasági rendszer életvilágot kolonizáló tendenciával szembeni relatív védelem a politikai rendszer gyarmatosító tendenciáinak nyit utat. A növekvő állami beavatkozás azonban megakasztja azokat az életvilágban végbemenő mechanizmusokat, amelyek a gazdasági és társadalmi rendszer fenntartásáért felelős motivációs források kitermeléséért felelősek. Bár e források megléte a rendszer fennmaradása szempontjából létfontosságú, az mégsem képes őket a jóléti állam rendszerimmanens eszközeivel újratermelni: a motivációs források immanens értelmét egyre univerzalisztikusabb és formálisabb értékekkel nem lehet helyettesíteni.

*

Habermas fejtegetései a jóléti állami modell hetvenes-nyolcvanas évekbeli válságának előestéjén íródtak. Tézisei a jóléti állam politikai legitimációjának megroggyanásáról profetikusként bizonyultak: a jóléti állam reformja kapcsán zajló mai csatározások kapcsán ma is kimutathatóak az általa akkor feltárt tendenciák. Mégis kevesen vannak, akik úgy gondolják, hogy a mai viták csak a legitimációs válság elhúzódásának okán foglalkoznak a régi problémákkal.

Ha a tárgy ugyanaz is, a tudományos (és politikai) diskurzus gyökeresen más. Mi sem mutatja ezt jobban, mint a „későkapitalizmus” problematikájától való radikális szemantikai elhatárolódás, ami az „újkapitalizmus” fogalomhasználatában megmutatkozik. Nem a jóléti kapitalizmus fájdalmas és hosszadalmas alkonyának vagyunk a tanúi, hanem egy új kezdetnek, a kapitalizmus újjáéledésének.

Az új kezdet pedig anélkül érkezett el, hogy a Habermas által feltárt potenciális válságok megoldódtak volna; az állami kiadások csökkenésével (ha az európai kontinensen nem is olyan drámai mértékben, mint az Egyesült Államokban vagy Nagy-Britanniában) a klasszikus jóléti állam által már mérsékelt társadalmi egyenlőtlenségek újra növekedni kezdtek, drasztikusan emelkedésnek indult a munkanélküliség, a szociális biztonság jelentősen gyengült és átértelmeződött. A hetvenes-nyolcvanas évek gazdasági válságának a szociális költségei mégis anélkül lehettek ilyen jelentősek, hogy mindez számottevő legitimációs válsággal járt volna.

Az „újkapitalizmus” teoretikusai annyiban mégis Habermas köpönyegéből bújtak ki, amennyiben azt tartják, hogy mindennek az okát a *motivációs válság elmaradásában kell keresni*. Ez az oka annak is, hogy az „újkapitalizmusról” szóló kortárs német vitákban viszonylag kevesebb figyelem jut az állam és a gazdaság – Habermas írásával egyidőben Claus Offe (1972) által tematizált – viszonyára.¹ A globális kapitalizmus és a gazdasági folyamatok állam általi befolyásolhatóságának problémája sem játszik emiatt komolyabb szerepet. A figyelem sokkal inkább a *legitimációs potenciállal rendelkező új motivációs források* feltárására irányul.

Az értelmezési keret nagy vonalakban még mindig a rendszer és életvilág habermasi dichotómiája, bár az empirikus vizsgálatok eredményeképp egyre inkább kezdenek rámutatni

1 A könyv hatásáról és mai teoretikus értékéről lásd a szerző utószavát a 2006-os új kiadásban (Offe 2006).

e paradigma hiányosságaira és alkalmazásának problémáira, különösen az instrumentális és kommunikatív racionalitás, illetve ezek terepeinek éles elkülönítésére. A rendszerelméleti paradigma összességében háttérbe szorul, a vizsgálódás tárgya az eltérő racionalitások konfliktusának és összefonódásának feltételezett súlyponti (és az új gazdasági rend dinamizálásában központi szerepet játszó) területeire szűkül: a kapitalista munkaszervezetre, vagy épp az intim kapcsolatokra.

*

Válogatásunkban ezt az átalakulóban lévő, de artikulált elméleti kifejtést még nem kapó problematikát szeretnénk bemutatni. A sort Helmuth Dubiel írása nyitja. Ez a rövid esszé kritikus számvetés a kritikai elmélet hagyományával, de egyúttal – az „új gazdasági rendben” honos új vezetésszervezési módszerek, illetve a demokratikus akaratképzés problémáinak vázlatos ismertetésével – a megújulás lehetséges irányait is kijelöli. A blokk legjelentősebb tanulmánya Axel Honneth és Martin Hartmann programadó írása a kapitalista társadalomfejlődés paradoxonjairól. A cikkben ismertetett program a Honneth által igazgatott frankfurti Társadalomkutatási Intézet jelenleg is futó alapkutatásának elméleti kereteit jelöli ki. Honneth és Hartmann a kapitalista társadalomfejlődést – többé-kevésbé nyíltan szakítva Habermas modernizációelméletével – elismeréseméleti nézőpontból értelmezi újra: álláspontjuk szerint a kapitalista társadalmi rend csak azért volt képes folyamatosan átalakulni és önmaga legitimitációját biztosítani, mert olyan normatív szférákat hozott létre, amelyre segítségével újra és újra rá lehetett mutatni a fennálló és a normatív ideálok közötti különbségekre, újabb és újabb elismerési igényeket hozva ezáltal létre. Diagnózisuk szerint az „újkapitalizmus” azért tudott új legitimitációs erőt teremteni, mert képes volt arra, hogy a nyugati társadalmak hetvenes-nyolcvanas évektől kezdődő „neoliberális” korszakát mint a klasszikus jóléti állam vívmányainak a megváltozott gazdasági-társadalmi körülmények közötti „megőrzését” és „megújítását” láttassa, annak ellenére, hogy ezen vívmányok jelentős részét önmaga ellentétébe fordította. A programadó írást követő két tanulmány a kutatás első részeredményeit tartalmazza: Stephan Voswinkel és Hermann Kocyba a munka és a munkaszervezet újkapitalizmusbeli átalakulását, Andreas Hirsland, Werner Schneider és Christine Wimbauer pedig az intim kapcsolatok ökonomizálódási folyamatait vizsgálja. Mindkét írásnak alapvető következtetése, hogy – Honnethék hipotézisének megfelelően – a kapitalista modernizáció folyamatában az emancipatorikus és represszív elemek kezdettől fogva paradox módon kapcsolódnak egybe. Az eddig feltárt összefüggések – a szerzők álláspontja szerint – a habermasi megkülönböztetés relativizálódásának irányába mutatnak, e tendenciák bonyolult összjátékának és egymásra hatásának feltárását pedig egy általános társadalomelmélet rangjára emelt elismerésemélet lesz hivatott elvégezni.

A blokk utolsó írása némileg kakukktójas. Jörg Lau nem társadalomtudós, hanem a rangos *Die Zeit* című liberális hetilap (akadémiai múlttal is rendelkező) nagyhírű publicistája. A kritikai elmélet problémafelvetését megkérdőjelező, a háború utáni német konzervatív politikai gondolkodás egy meghatározott hagyományába jól illeszkedő írását nem a politikai pártatlanság biztosítása céljából válogattuk e gyűjteménybe, hanem azért, hogy – ha már kortárs német vitákat szeretnénk a magyar közönséggel megismertetni – valamit megmutassunk a diskurzusban amúgy részt vevő, de nem a kritikai elmélet platformján állók érveiből és azok teoretikus mélységéből.

Az „újkapitalizmus” fogalmának komoly elméleti igényű kifejtése tehát még nem történt meg a német szociológiában: problémafelvetések, innovatív, új megközelítések már körvonalazódnak, új paradigma azonban mindeddig nem született. Ezért is döntöttünk az „újkapitalizmus” fogalmának idézőjelbe tétele mellett. Mindennek az okát azonban kár volna valamiféle szkepticizmusban vagy hagyománytisztelőben keresni. Az idézőjelet, új véljük, bőségesen ellensúlyozza az a tény, hogy fontosnak tartottuk, hogy ezek a szövegek a *Repliká*-ban megjelenjenek.

Hivatkozott irodalom

- Habermas, Jürgen (1973/1994): *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. Részlet magyarul: Válságtendenciák a kései kapitalizmusban. In *Válogatott tanulmányok*. Felkai Gábor (szerk.). Budapest: Atlantisz, 59–140.
- Offe, Claus (1972): *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates. Aufsätze zur Politischen Soziologie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Offe, Claus (2006): Erneute Lektüre: Die „Strukturprobleme” nach 33 Jahren. Nachwort von Claus Offe. In *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates. Aufsätze zur Politischen Soziologie*. Bővített kiadás. Frankfurt a. M.: Campus Verlag.

FORDULAT

társadalomelméleti folyóirat
Új folyam, 1. szám.

A tartalomból:

Transznacionális kapitalizmus: GIOVANNI ARRIGHI, BEVERLY J. SILVER, KEES VAN DER PIJL, GRESKOVITS BÉLA tanulmányai ■ SZABÓ MÁTÉ esszéje a globalizációkritikus mozgalmakról ■ KASNYIK MÁRTON írása Hardt-Negri Birodalom című művéről ■ WEISS JÁNOS kritikája Axel Honneth Eldologiasodás című könyvéről

Kiadja a Társadalomelméleti Kollégium
tek.uni-corvinus.hu/fordulat